

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(560)«19»

З.В. Священко

АРМІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ТУРЕЧЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

В статті проаналізовано вплив армії на політичне життя Туреччини в другій половині ХХ ст. Аналізуються причини, хід та наслідки військових переворотів 1960, 1971 та 1980 рр. Звертається особлива увага на зовнішньополітичні та економічні кроки армійського керівництва Туреччини, яке брало участь у переворотах. Значна увага приділяється створенню Фонду взаємодопомоги збройних сил (ОУАК), який у 70-і рр. ХХ ст. став третьою за величиною економічною силою Туреччини. У результаті турецька армія стала одним з найактивніших гравців на турецькому ринку.

Робиться висновок про те, що армія відіграла значну роль у історії Туреччини другої половини ХХ ст. У ході неодноразових втручань військової верхівки в політичне життя армія показала свою нездатність до реального управління країною.

Ключові слова: Туреччина, армія, військові перевороти, ОУАК, військове управління, політичне життя.

Армія на Близькому Сході завжди відіграла особливу роль національного тоталітарного модернізатора, що різко відрізняє цей регіон як від Заходу, так і від Далекого Сходу. У Європі, Росії і навіть США армійські кола, як правило, були носіями консервативного порядку, а на чолі модернізаційних процесів стояли інтелігенція і буржуазія. На Сході вестернізація починалася саме з армії, так як саме відставання від Заходу у військовій області було найбільш наочним, особливо на полях битв.

В Османській імперії саме у військові навчальні заклади проникала передова європейська думка, курсантам викладали спеціалісти з інших країн, молоді офіцери частіше інших виїжджали на Захід для обміну досвідом з союзниками. Не дарма конституційний молодотурецький рух зародився саме в середовищі молодих офіцерів. Бойовим генералом був і лідер турецької модернізації Кемаль Ататюрк, і його найближчий соратник Ісмет Іненю, який очолив країну після смерті засновника республіки.

Тема обраного нами дослідження є актуальна, адже армія республіканської Туреччини являє собою в даний час досить корумповану ідеологізовану лобістську групу, чії права на втручання в політичне життя країни прописані в конституції. В основі політичної ідеології армійських кіл Туреччини лежить націоналізм, територіальна цілісність країни і вірність ідеалам Ататюрка, серед яких найважливішим визнається світськість. Турецька армія має значний вплив на економіку країни через групу компаній, об'єднаних в ОУАК, тому зацікавлена в стабільному отриманні доходів від функціонування холдингу. Слід зауважити, що армія користується значною популярністю серед населення країни, причому не тільки як гарант безпеки, але і як політична сила.

В історіографії проблеми, що досліджується варто виділити декілька праць. Причинам державного перевороту 1960 р. присвячене дослідження В.І. Данилова та А.Л. Базиянца [2]. В.І. Данилов також досліджує політичну боротьбу в Туреччині у 1950-і – початку 1980-х рр., акцентуючи увагу на політичних партіях і армії [3]. Г.І. Мирський розглядає роль армії в політичному житті країн «третього світу» в цілому, і Туреччини, зокрема [7]. А.Сотніченко, характеризуючи основні шляхи розвитку республіканської Туреччини, значну увагу приділяє ролі армії в її політичному житті [11]. Є колективні дослідження, що розглядають проблеми участі армії в політичному житті Туреччини [8;10], значна увага тут приділяється державним

переворотам за участі військових, їх впливу на ситуацію в країні. Однак загалом вище означена проблема ще не була предметом активного наукового інтересу вітчизняних істориків, а тому стала предметом нашого аналізу. Отже, у межах запропонованої розвідки автор ставить за мету дослідити роль армії в житті Туреччини другої половини ХХ ст. в контексті її політичного розвитку.

Ще Мустафа Кемаль, ставши першим президентом Туреччини, звільнився з армії, оголосивши її поза політикою. Армія усвідомлювала свій привілейований статус, але не допускалася на пряму до управління державою, монополія на яке належала політичній структурі – Народно-Республіканській партії (НРП). Партія наполовину складалася з колишніх військових, які, виходячи у відставку, отримували партквитки і ставали біля керма перетворень. Їм не з чуток була знайома армійська дисципліна, така близька до партійної. Практично НРП, армія, чиновники та керуючі державними підприємствами представляли в сукупності єдину політичну еліту нової Туреччини.

Ситуація різко змінилася в 40-і рр. ХХ ст. Новий керівник країни – Ісмет Іненю – не володів авторитетом Ататюрка, в тому числі і в армійських колах, хоча сам у минулому був бойовим генералом. Рівень життя військових різко знизився у роки війни через інфляцію, нестачі постачання, соціальні умови у гарнізонах. На очах у молодших офіцерів впав і рівень життя найбідніших верств села, з якими доводилося стикатися найчастіше на віддалених постах, знімаючи житло, купуючи продукти. З іншого боку, не можна було не помітити зростання добробуту всіляких підприємців, тісно пов'язаних з партійними структурами і розбагатілих на держзамовленні. Як пишуть учасники перевороту 27 травня 1960 р. у своїх спогадах, в 40-ві рр. молоді офіцери вперше почали виявляти недовіру правлячим колам. Армію могли влаштувати політичні структури, здатні повернути країну до динамічного розвитку часів Ататюрка, чії завіти, з їх точки зору, були віддані забуттю керівництвом НРП [7,с.122].

З введенням багатопартійної системи багато офіцерів підтримали Демократичну партію (ДП), чия політична програма багато в чому складалася з критики НРП. Однак, як незабаром з'ясувалося, з приходом ДП до влади заповіти Ататюрка виявилися ще більше відсунуті від реального життя. Економічна система сприяла збіднінню держслужбовців, зокрема офіцерів, і збагаченню буржуазії, негативне ставлення до якої склалося в роки війни. Як уже зазначалося вище, офіцери турецької армії ще в османські часи цікавились передовими ідеями і знаходилися в авангарді вестернізації. Відхід ДП від суворого лаїцизму, загравання з релігією сприймали в армії як регрес, замах на принципи існування республіки. У роки правління ДП Туреччина фактично втратила свою зовнішньополітичну незалежність, вступивши в НАТО, СЕНТО, підтримувала політичну лінію США в ООН з усіх питань, що також відрізнялося від концепції зовнішньополітичного нейтралітету Ататюрка. НРП на чолі все з тим же Іненю не могла запропонувати власну програму виходу з кризи, зосередившись на критиці політики ДП. Фактично армія виявилася надана самій собі у виробленні програми дій, і в цьому їй допомогли події за кордоном, в країнах, що раніше входили до складу Османської імперії, – в Єгипті та Іраку, де військовим вдалося не тільки повалити існуючий режим, а й закріпитися при владі.

Події 1960 р. добре відомі і описані у вітчизняній і зарубіжній літературі [2,с.120]. 27 травня група військових заарештувала уряд ДП і оголосила про перехід влади до нової структури – Комітету національної єдності (КНЄ), що складається з 37 офіцерів – змовників. Більшість з них – так звані радикали – виступили з планом дій, близьким до того, що висували інші близькосхідні офіцерські рухи. Консерватори, в тому числі кілька генералів, залучених до руху, в силу тісних зв'язків зі старою елітою припускали після перевороту передати владу НРП.

Фактично ніщо не могло перешкоджати офіцерам взяти владу в свої руки. Основні політичні сили ДП і НРП були дискредитовані, можливі ідеологічні конкуренти в особі ісламістів та інших перебували під суворою заборонаю. Влада дісталася офіцерам легко, проте так само легко була ними втрачена всього через півроку після перевороту. Чому ж

радикально налаштованій молоді не вдалося піти по стопах своїх близькосхідних колег Насера і Касема ?

Вивчаючи роботи сучасних дослідників і спогади учасників подій 1960 р., мимоволі приходимо до висновку, що у офіцерів не було лідера, який очолив би організацію. Коли змовникам вдалося заарештувати уряд і звернутися до нації, перше, що вони зробили, – це вирушили до відставного генерала Джемалю Гюрселю, як до старшого за званням, щоб легітимізувати свої дії, і запросили його очолити країну. Зрозуміло, літньому воєначальнику не подобалися багато ідей молодих радикалів, і він поспішив зв'язатися з консервативним крилом, що стояло на позиціях якнайшвидшої передачі влади політикам з НРП [11,с.121].

Знову ж дивно, але у молодих офіцерів не було єдиної політичної програми дій. Не будучи професійними політиками, автори перевороту тільки приблизно уявляли собі майбутнє країни. Їх погляди можна було б назвати кемалістськими, якби не та нерішучість і озирання на вище начальство, які супроводжували дії змовників аж до їх відсторонення від влади. Програма КНС, сформованою офіцерами в результаті перевороту, який став на деякий час головним законодавчим органом, була опублікована тільки 7 липня 1960 р., тобто більш ніж через місяць після його приходу до влади. У ній поєднувалися націоналістичні, соціалістичні, нейтралістські ідеї, характерні для дрібнобуржуазного радикалізму тієї епохи. Така програма могла бути прийнята широкими народними масами тільки відразу після перевороту. Таким чином, офіцери з самого початку заявили про себе тільки як про політичний інструмент, який допомагає відновити дію конституції і покарати її порушників.

Першою міжнародною заявою нових властей стало визнання всіх зобов'язань перед союзниками по НАТО і СЕНТО [11,с.122]. Збереженню основного зовнішньополітичного курсу сприяли дві причини. По-перше, до 1960 р. багато хто ще пам'ятав агресивну політику СРСР щодо Туреччини після закінчення Другої світової війни – активна антирадянська пропаганда ДП і США довго не дозволяли забувати про це. Лівий рух в країні перебував фактично під забороною і не міг серйозно впливати на світогляд еліти. По-друге, турецька армія, особливо її вищий командний склад, дійсно могла похвалитися деякими дивідендами, отриманими від співпраці з НАТО: радикальним переозброєнням, можливістю проходження стажувань у США, Німеччині, Великобританії та інших країнах блоку. З точки зору учасників перевороту, необхідно було продовжити співпрацю в оборонній області з Заходом, але позиція Туреччини при цьому повинна була стати більш незалежною. Однак історія показує, що в умовах біполярної системи міжнародних відносин поворот у зовнішній політиці міг статися тільки в разі переорієнтування країни з одного полюса на інший. Така ситуація склалася в деяких арабських країнах, де радикали, прийшовши до влади вибрали як зовнішньополітичного партнера Москву. Військовий переворот 1960 р. був суто внутрішнім явищем, не припускав відмови від застарілої зовнішньополітичної доктрини націоналістичного нейтралізму, тому й не привів ні до якої реальної зміни справ [2,с.214].

Успішно проведені демократичні вибори 15 жовтня 1961 р., перемогу на яких здобули НРП на чолі з Ісмет Іненю і Партія справедливості (ПС) – відтворена ДП на чолі з Сулейманом Демірелем, – показали, що жодної з цілей перевороту, поставлених змовниками, досягти не вдалося. Вищий генералітет швидко знайшов спільну мову з цивільними властями. Генерал Джемаль Гюрсель, якого молоді офіцери з пенсіонера зробили політичною фігурою, став президентом республіки. 20 травня 1963 р. один з радикально налаштованих колишніх членів КНС, Талаат Айдемівров, здійснив спробу військового перевороту, проте був швидко нейтралізований за наказом вищестоящего начальства. Наступні спроби молодих офіцерів зробити військовий переворот з метою радикальних перетворень припинялися ще в період підготовки. Армія зайняла свою особливу нішу серед політичної еліти Туреччини і більше не претендувала на всю повноту влади [8,с.147].

Після 1960 р. армія сама по собі стає впливовою силою, здатною на власний розсуд втручатися у внутрішнє життя країни. Після перевороту в армії була створена політична організація – Рада збройних сил (РЗС), сформована за принципом армійської ієрархії. Метою

організації було регулювання політичного життя в кризових ситуаціях аж до прямого військового втручання за умови подальшої передачі влади в руки цивільної адміністрації. США лояльно ставилися до турецької армії, не бажаючи втратити важливого союзника на найближчих підступах до СРСР. Відразу після перевороту 1960 р. Вашингтон виділив кошти на збільшення фінансування армії, в тому числі зарплатного фонду офіцерського складу. Також було значно збільшено кількість відряджень турецьких офіцерів за кордон.

Особливої уваги заслуговує ініціатива турецького генералітету по створенню потужної соціально-економічної бази турецьких збройних сил. Після військового перевороту 1960 р. був створений Фонд взаємодопомоги збройних сил (ОУАК), фінансову базу якого становили відрахування з платні офіцерів у розмірі 10 %. Кошти вкладалися в найбільш динамічні галузі – виробництво нафтопродуктів, цементу, харчову промисловість, автомобілебудування, нерухомість та інші галузі. Фонд був призначений для регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців, забезпечення офіцерів надійним страхуванням життя та майна, пільговим кредитуванням для придбання житла, транспортних засобів тощо [3,с.162].

У 70-і рр. ХХ ст. фонд став третьою за величиною економічною силою Туреччини. З 1980-х рр. ОУАК активно бере участь у процесі приватизації державної власності. Одним з найбільш значних проектів фонду стало придбання найпотужнішої державної сталеливарної корпорації Erdemir – восьмого виробника сталі в Європі в 2006 р. Під контролем ОУАК знаходиться виробництво в Туреччині автомобіля Renault, яке розвивається з 1971 р. У 2007 р. кількість членів фонду досягло 235 000 осіб. Слід зауважити, що організація ОУАК проводилася з повної згоди та за підтримки США, які таким чином прагнули ліквідувати екстремістський, соціалістичний прошарок в лавах збройних сил Туреччини. Перші структури фонду створювалися за допомогою американських менеджерів, а головна фінансова організація – ОУАК bank – була створена на основі турецького відділення First National Bank of Boston [11,с.124].

У результаті цього турецька армія стала одним з найактивніших гравців на турецькому ринку, залежному від економічної кон'юнктури і політичної стабільності. Армія стала прямо зацікавлена у розвитку капіталістичних відносин в країні, зміцненні зв'язків з іноземним капіталом. У результаті із покращенням добробуту і соціальної захищеності військовослужбовців фактично були ліквідовані причини для популярності в офіцерському середовищі екстремістських течій, спрямованих на зміну суспільного ладу або зовнішньополітичних орієнтирів країни.

Хоча, з іншого боку, не можна сказати, що радикалізм молодих офіцерів, які влаштували військовий переворот 1960 р., повністю згас і не передався наступним поколінням. Сформовані в 1950-і рр. дві політичні лінії в армії – радикальна і консервативна – існують і донині [4,с.196].

Деякі офіцери – учасники перевороту 1960 р. – всерйоз зайнялися політикою, звільнившись з армії. Найвідомішим з них став Альпарслан Тюркеш, засновник і беззмінний керівник Партії націоналістичного руху.

Події 1968 р. у Франції відгукнулися в Туреччині масовими студентськими демонстраціями, зростанням страйкового та профспілкового руху, лівого терору. Єдиною політичною силою, здатною легально прийти до влади, була ліберальна Партія справедливості (ПС), проти якої виступали і націоналісти (чий політичний вплив був обмеженим), і заборонені ліві, і ісламісти. В 1970 р. у Туреччині спостерігалось зниження основних економічних показників, зростання зовнішньоторговельного дефіциту, девальвація національної валюти. У великих містах в результаті неконтрольованої міграції формувалися райони міської бідноти, яка активно брала участь у політичній боротьбі на боці екстремістів – вкрай лівих, націоналістів, курдських сепаратистів. Для запобігання нестабільності в 1971 р. армія зважилася в черговий раз здійснити військовий переворот, тільки в даному випадку – з урахуванням помилок минулого.

Слід зауважити, що до 1970 р. у армійських колах відбулися певні політичні трансформації. У зв'язку зі значним поліпшенням добробуту військовослужбовців,

збільшенням числа зарубіжних відряджень для офіцерів середньої ланки позиції радикалів в армії похитнулися. Завдяки діяльності ОУАК, на чолі якого стояли вищі офіцери, зростала довіра молодших офіцерів до командування, що практично виключало незалежні антиурядові виступи. Якщо в 1960 р. біля витоків перевороту стояли офіцери середньої ланки, що знаходилися на радикальних позиціях (в результаті все одно втратили свій вплив і були відсторонені від процесу прийняття рішень), то в 1971 р. серед організаторів можна виділити вже три групи. Перша складалася з офіцерів, натхнених досвідом військових переворотів на Близькому Сході, що стояли на радикальних позиціях КНС: політичний нейтралізм, збереження влади у військовій адміністрації після перевороту. Друга група ідеологічно була близька консерваторам зразка 1960 р. і виступала за передачу влади після перевороту в руки НРП і збереження Конституції 1961 р. Третя група, тісно пов'язана з ОУАК і великим капіталом, виступала за внесення до Конституції 1961 р. антидемократичних змін, жорсткі заходи проти радикалів і підтримувала ПС. Фактично остання група бачила роль армії у ліквідації радикальної опозиції і допомоги ПС у проведенні ліберальних соціально-економічних перетворень. Саме ця група офіцерів і опинилася на чолі процесу прийняття рішень [3,с.211].

На початку березня 1971 р. спільними зусиллями другої і третьої груп радикали були виведені зі складу організаторів перевороту, а вже після проголошення меморандуму про передачу влади військовим 12 березня понад 100 офіцерів, які дотримувалися радикальних поглядів, були відіслані у віддалені гарнізони.

На відміну від подій 1960 р. переворот 1971 р. здійснювався не проти уряду, а проти радикалів, як цивільних, що сприяють внутрішньополітичній нестабільності, так і військових, чий погляд в армії користувалися підтримкою значної кількості молодих офіцерів. З утворенням ОУАК і зміцненням зв'язків з США турецький генералітет виявився кровно зацікавлений у збереженні існуючого курсу розвитку Туреччини. В економіці інтереси армії почали збігатися з інтересами великого капіталу, представленого в політичній сфері ПС. Саме тому меджліс, в якому ПС належало більшість місць, не був розпущений, а Еджевіт – лідер НРП – пішов у відставку у відповідь на переворот [11,с.126].

«Проурядовий» переворот 1971 р. фактично закріпив владу за економічною елітою Туреччини, причому армія постаралася очистити політичне поле від елементів, які пропонували реальну альтернативу праволіберальному курсу. Зміни в Конституції, зафіксовані в 1971 р., стосувалися збільшення ролі СНБ в політиці та зниження ступеня свободи преси та університетів. Програла в ході перевороту, без сумніву, ліві – робітничий рух, профспілки: було накладено мораторій на страйки, введено військовий стан у 11 ілах з найбільш розвиненою промисловістю. На сільськогосподарську продукцію були заморожені ціни, що негативно відбилося на добробуті селянства. Фактичному розгрому піддалося радикальне крило в армії. У результаті перевороту багато представників армійських кіл, в основному відставні військові, зайняли провідні позиції у великому бізнесі, а також у пресі і університетах. Із збільшенням ролі армії в суспільстві та політиці спостерігалось різке зростання витрат на озброєння, яке купували в США.

Серйозним випробуванням для проамериканськи налаштованої частини турецької армії стала Кіпрська криза 1974 р. США активно не підтримали жодну із сторін конфлікту через побоювання розладу усередині блоку НАТО. Туреччина на деякий час опинилася під дією американського ембарго на постачання озброєнь. Це дещо змінило погляди багатьох турецьких офіцерів щодо США як вірного союзника Туреччини. Фактично з 1974 р. турецька армія і влада показали, що можуть йти на самостійні кроки в міжнародній політиці. Політична еліта країни чітко розставила пріоритети: на першому місці національні інтереси, на другому – загальне благо західної цивілізації, союзників по НАТО чи США [1,с.22].

У 1980 р. відбувся черговий військовий переворот, що за своїми масштабом не поступався подіям 1960 р., проте за своїми цілями швидше відповідний перевороту 1971 р. Причинами перевороту стали не стратегічні розбіжності армії і влади з питань економічної політики, а нездатність керівництва підтримувати порядок, який міг би гарантувати

стабільний політичний і економічний розвиток країни, а значить, гарантувати стабільний дохід воєнному керівництву від підприємств ОУАК.

До 1980 р. політична обстановка в країні ускладнилася і стала нагадувати події 1970 – 1971 рр. На тлі важкої економічної кризи і нездатності легальних політичних сил встановити цивільний мир екстремістські угруповання лівого, націоналістичного, ісламістського і сепаратистського спрямування взяли за переділ політичного поля. Політичні вбивства здійснювалися щодня. Країна була перенасичена зброєю – після перевороту було вилучено 734 000 одиниць зброї, серед яких 7000 кулеметів і 48 000 гвинтівок і автоматів. Особливу активність проявили прихильники шаріатського правління, рух яких отримав серйозну фінансову підтримку з боку ісламських фондів нафтовидобувних країн Перської затоки, а такі міжнародні події, як вторгнення радянських військ в Афганістан і перемога Ісламської революції в Ірані, збільшили число їх послідовників. У зв'язку з погіршенням економічного становища в країні зростав вплив лівих сил, серед яких особливою популярністю користувалася Конфедерація революційних профспілок Туреччини. Лівим наполегливо протистояли крайні націоналісти, тісно пов'язані з ПНД. З формуванням Партії робітників Курдистану в 1978 р. радикалізувалися сепаратистські настрої в курдських регіонах країни. Жодна легальна політична сила не могла сформувати однопартійний уряд і значні зусилля витрачала на боротьбу з прямими конкурентами. У таких умовах тільки армія могла встановити в країні стабільність, не допустити революційної ситуації та можливого розпаду держави, запобігти громадянській війні [7,с.247].

Армійське командування на чолі з генералом Джемаль Гюрселем бачило основні причини нестабільності не в об'єктивних соціальних, політичних та економічних процесах, що відбувалися в суспільстві, а в зайвій демократичності Конституції 1960 р., яка вже піддавалася модернізації з допомогою армії після перевороту 1971 р. Як і в 1960 і в 1971 рр. серед військових були різні погляди на врегулювання ситуації в країні, в тому числі і нейтралістські, зумовлені політикою США з питання кіпрського врегулювання. Досить серйозним в армійських колах був вплив націоналістів та їхнього лідера А. Тюркеша, якого керівництво збройних сил вважало одним з організаторів заворушень.

Переворот 12 вересня 1980 р. за своїми масштабами не поступався подіям 1960 р. Командування збройних сил прагнуло зберегти територіальну цілісність Туреччини, її зовнішньополітичну орієнтацію і світський режим, однак поряд з цим – модернізувати політичний лад в напрямку обмеження демократії та збільшення ролі армії. Усі політичні партії були заборонені, в країні проводилися масові арешти за політичними мотивами. Конституція 1960 р. була скасована, замість неї 7 листопада 1982 р. була прийнята нова, згідно з якою СНБ надавалися виняткові права в управлінні державою до скликання Великого національного зібрання Туреччини. Згідно з Конституцією, діяльність політичних партій була обмежена. Студентам, державним службовцям, військовослужбовцям членство в політичних партіях було заборонено. Керівникам партій, розпущених в результаті перевороту, заборонялося брати участь у політичній діяльності [5,с.255].

Слід звернути особливу увагу на зовнішньополітичні та економічні кроки армійського керівництва Туреччини, так як саме вони найбільшою мірою можуть бути віддзеркаленням світогляду організаторів перевороту. В області зовнішньої політики військові вернулись до тісного співробітництва з НАТО та США [9, с. 182] (на відміну від спроб здійснення самостійних кроків у 1970-і). В економіці влада приступила до жорстких ліберальних реформ, які очолив економічний радник уряду С. Деміреля Тургут Озал, прихильник А. Мендереса, повішеного за вироком, винесеним учасниками військового перевороту 1960 р. У 1980 – 1982 рр. Т. Озал проводив послідовну лібералізацію економіки, заручившись підтримкою зарубіжних партнерів Туреччини, в першу чергу США, завдячуючи своїм заявам про необхідність продовження співпраці з МВФ і виплати зовнішнього боргу. У 1982 р. за причетність до масових банкрутств фінансових пірамід Озал був виведений зі складу уряду, що дозволило йому дистанціюватися від проведеної СНБ політики, створити власну Партію вітчизни (ПВ) і перемогти на виборах 1983 р. [6,с.178-179].

Перемога ПВ на перших після перевороту демократичних виборах 1983 р. була обумовлена політикою військових у 1980 – 1983 рр. Старі політичні партії були заборонені, а їх лідерам заборонено було займатися політичною діяльністю. Далеко не всі партії, які подали заявки на участь у виборах, були до них допущені через багаточисельні порушення в юридичному оформленні, правила якого після прийняття нової Конституції 1982 р. були посилені і суворо контролювалися бюрократичною машиною держави. До виборів були допущені тільки три партії, з яких лише ПВ вважався формально незалежним від військових, решта ж були сформовані за допомогою влади. Перед виборами К. Еврен публічно порекомендував не голосувати за ПВ, дізнавшись про стрімке зростання прихильників цієї партії, в результаті чого за неї голосували всі противники військової диктатури.

Однак, як відзначають численні дослідники, ПВ і армійська верхівка прекрасно ладнали один з одним. Жорсткі заходи армії, такі як заборона на діяльність профспілкових організацій і більшості лівих партій, позбавлення права робітників на страйк, були на руку лібералам на чолі з Т. Озалом. Особливі стосунки прем'єр-міністра з ісламом, які не схвалювали лаїцисти, відбивали загальноприйняту в той час (80-і рр. ХХ ст.) в США точку зору на іслам як надійний бар'єр на шляху комунізму – головного ворога західного суспільства. Тоді ж спостерігалось і безпрецедентне зближення армії з ісламом. Традиційно світськи налаштовані військові, в чийх руках фактично перебувала влада, схвалювали відкриття нових ліцеїв імамів-хатібів, будівництво нових мечетей, президент генерал К. Еврен сам дозволяв собі релігійні висловлювання [11, с.129-130].

Різде посилення позицій політичного ісламу відбулося в 90-і рр. ХХ ст., після того як лідери популярних в 70-і рр. партій отримали дозвіл на політичну діяльність. Незважаючи на те, що влада належала в основному лібералам з ПВП і ПВ, беззмінний лідер релігійних консерваторів Н. Ербакан очолював партію, яка з кожними виборами отримувала все більше голосів виборців. Нарешті, в 1995 р. Партія благоденства перемогла. У відповідь на реформи в ісламському ключі, що проводилися Н. Ербаканом під час перебування прем'єр-міністром, військові пішли на новий переворот і заборонили ПВ з допомогою Конституційного суду, звинувативши партію в політизації релігії. За таким же сценарієм розпущена була і спадкоємиця ПВ Партія добробуту (ПД) в 2001 р. Здавалося б, військові міцно влаштувалися на політичному Олімпі і надійно охороняли світський режим країни від посягань з боку ісламістів за допомогою підконтрольного їм Конституційного суду. Однак з початком нового століття змінилися і пріоритети турецької політики.

Отже, армія відіграла значну роль у історії Туреччини другої половини ХХ ст. У ході неодноразових втручань військової верхівки в політичне життя армія показала свою нездатність до реального управління країною. Ідеї військового управління, диктатури чи однопартійної системи не користувалися популярністю у армії, або, у всякому разі, їх прихильники опинялися в меншості при здійсненні переворотів і не досягали влади. У цьому полягає докорінна відмінність Туреччини від арабських країн або Ірану ХХ ст., в яких військові, якщо приходили до влади, не передавали її на добровільній основі в руки цивільних політиків і демократичних інститутів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Данилов В.И., Базиянц А.Л. Причины государственного переворота 1960 г. // Проблемы современной Турции. М.: Наука, 1963. 406 с.
2. Данилов В.И. Политическая борьба в Турции. 50-е – начало 80-х годов ХХ в. (Политические партии и армия). М.: Наука, 1985. 456 с.
3. Мирский Г.И. Роль армии в политической жизни стран «третьего мира». М.: Наука, 1989. 499 с.
4. Новейшая история Турции: монография / А.М. Шамсутдинов [и др.]; редкол.: П.П. Моисеев, В.В. Цыбульский, А.М. Шамсутдинов; Институт народов Азии АН СССР, АН Азербайджанской ССР. М.: Наука, 1968. 395 с.
5. Проблемы истории Турции: сборник статей / Институт Востоковедения АН СССР; редкол. С.Ф. Орешкова, Б.М. Поцхверия, А.М. Шамсутдинов. М.: Наука, 1978. 214 с.

6. Сотниченко А. Республиканская Турция. Поиск путей развития // Ближний Восток: война и политика = Middle East: War and Politics / под ред. Г.Г. Исаева и А.А. Сотниченко. М.: Изд. Дом Марджани, 2010. С. 78-136.
7. Шамсутдинов А.М. К вопросу о возвращении Турции к внешней политике Кемаля Ататюрка // Проблемы современной Турции. М.: Наука, 1963. С. 63-64.
8. Киреев Н.Г. История Турции XX век. Москва: ИВ РАН: Крафт, 2007. 608 с.
9. Туганова О.Э. Политика США и Англии на Ближнем и Средней Востоке. М.: Международные отношения, 1960. 252 с.
10. Гаджиев Ф. Независимость де-факто. Турецкая республика Северного Кипра / Предисл. М. Колерова «Косовский прецедент»: создатели и плоды (1999-2007). М.: REGNUM, 2008. 176 с.
11. Козицький А.М. Новітня історія Азії та Африки. Львів: «Афіша», 2005. 430 с.
12. Поцхверия Б.М. Внешняя политика Турции в 60-х – начале 80-х годов XX в. М.: Наука, 1986. 294 с.
13. Леонова Е. Опыт либерализации экономики в Турции // Вопросы экономики. № 2. 1992. С. 172-184.

Svyaschenko Z.V. Army in political life of Turkey of the second half of XX century.

The article analyzes influence of the army on the political life of Turkey in the second half of the twentieth century. The reasons, course and consequences of the military coups of 1960, 1971 and 1980 are analyzed.

Special attention is paid to the foreign and economic steps taken by the Turkish army, which took part in the coup.

Considerable attention is paid to the establishment of the Fund mutual assistance force (OYAK), which in the 70's of XX century became the third largest economic force in Turkey.

From the 1980-s, OYAK has been actively involved in privatization of state property. As a result, the Turkish army has become one of the most active players in the Turkish market, depending on economic conditions and political stability.

It is concluded that the army played a significant role in the history of Turkey in the second half of the twentieth century. In the course of repeated interventions of the military elite in the political life of the army showed its inability to really manage the country. The ideas of military management, dictatorship or one-party system were not popular in the army, or, in any case, their supporters were in the minority in the implementation of coups and did not reach power.

Key words: Turkey, army, military coups, OYAK, military management, political life.

УДК 94(477)

С.С. Троян

**НІМЕЦЬКЕ КОЛОНІАЛЬНЕ ЛОББІ І ПОЛІТИКА
ОТТО ФОН БІСМАРКА**

У статті проаналізовано характер і особливості колоніальної політики рейхсканцлера Німецької імперії Отто фон Бісмарка. Відзначено, що на перших порах після об'єднання німецьких земель ідея колоніальної експансії не користувалася популярністю в керівника уряду. Рейхсканцлер змінив свою точку зору тільки під впливом політичних і фінансово-економічних кіл, а також активної колоніальної пропаганди. Наприкінці квітня 1884 р. Німецька імперія офіційно стала на шлях проведення колоніальної політики і підпорядкувала собі низку територій в Африці й Океанії. Однак О. фон Бісмарк не вважав колоніальні